

“Şeyx Sənan” faciəsi Azərbaycan dramaturgiyasının şah əsərlərindən biri sayıla bilər. 1914-cü ildə qələmə alınaraq Hüseyn Cavidin mənzum faciə yaradıcılığını davam etdirən bu əsər ədəbin romantik dramaturgiyasının da zirvesidir. Hüseyn Cavidən əvvəl bu mövzuya bir neçə müəllif də müraciət etmişdir. Daha əvvəl bir neçə qəzətdə çap olunsa da, kitab kimi məhz 1917-ci ildə işıq üzü görmüşdür. Uzun müddət baş qəhrəmanın tarixi yoxsa dini-əfsanəvi şəxsiyyət olmasına ilə bağlı fikir ayrılığına səbəb olan əsərin əsas mövzusu fərqli dini etiqadların mübarizəsi və Şeyx Sənanla Xumarın, yəni əsl eşqin fərqliliklər üzərində qələbəsidir. Qəhrəmanları birləşdirən isə onların ikisinin də əks cinsə inanmamaları, sevməməyidir. Bunun isə fərqli səbəbləri var idi. Şeyx Sənanın qadınları sevməməyinin, onlara etibar etməməyinin təzahürləri özünü kor ərəblərlə mükaliməsində açıq şəkildə bürüzə verir. Şeyx Sənan ondan şəfa uman korlardan nə üçün belə olduqlarını soruşanda birinci kor bunun anadangəlmə olduğunu, ikincisi isə bir qadının sevgisinə görə ağlamaqdan gözlerinin tutulduğunu söyləyir. Bu zaman Şeyx Sənan hiddətlənir Həvvəni nümunə getirərək qadınları başabəla, kişiləri haqdan ayrı salan, cinayətə vadər edən səbəb adlandırır və deyir:

*Ah, bunlar nə için doğar-doğulur,
Şu qadınlar nə için doğar-doğulur?*

Sonda Şeyx Sənan korlara dünyanın görmək istədikləri qədər gözəl olmadığını, əksinə cəhalət və səfələt içində olduğunu bildirir. Şübhəsiz ki, bu obrazın vasitəsiylə danışan Hüseyn Cavid, zillət, əzab içində olan mühit isə 20-ci əsrin mənzərəsidir.

Xumarın kişilərə qarşı olan nifrətinin səbəbi isə tamamile fərqlidir. Belə ki, Xumarın anası ölərkən qızına kişilərə etibar etməməyi və ömrünü monastrda keçirməyi vəsiyyət edir.

Eşqə tövbə edən iki gəncin qarşılaşması isə bütün buxovlaların, zəncirlərin qırılması, iki ruhun qovuşması olur. Kəbədə eşqə tövbə edən Sənan bu baxımdan Füzulinin Məcnunundan tamamile fərqlənir. Əgər Məcnun Kəbədə

*Ya Rabb, bələyi eşq ilə qıl aşına məni,
Bir dəm bələyi eşqdən etmə cüda məni*

deyirsə, Sənan əksinə sevgisizliyə and içir. Əlbəttə, bütün bu andlar, tövbələr iki aşiqin qarşılaşmasından sonra qırılır. Şeyx Sənanın hələ Məkkədə gördüyü yuxu onun gələcəyinin xəbərcisi idi. Şeyx Kəbir bu yuxunu yozarken Sənanın geləcəyinin məhz Gürcüstanla bağlı olacağını söyləyir və belə də olur. Xumarla qarşılaşan Sənan bütün tövbələri unudur, Kəbəni də, cenneti də yarının gözəl simasında görür. Bu da “Mənim tanrımlı gözəllikdir, sevgidir” deyən Cavidin gözəlliye verdiyi yüksək qiymətin göstəricisi idi.

“Şeyx Sənan” faciəsi başdan-başa sufi-təsəvvüf ideyaları ilə zəngindir. Təsəvvüf-Sufilik İslamda geniş yayılmış dini, fəsfi cərəyanıdır. Bu fəlsəfi-dini

təlimdə insanın nəfsi ilə mübarizə apararaq onu islah və təribyi etməsi, öz varlığından və dünyadan keçərək Allaha qovuşmaq məqsədi izlənilir. Sufi və təsəvvüf kəlməsinin hansı kökdən törəməsi haqqında müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Təsəvvüf kəlməsinin saflıq, durulq mənasına gələn “savf” kökündən, bəni-suffə qəbileşindən (bu söz Cahiliyyə dövründə Kəbədə yerinə yetirilən ibadətlərə başçılıq edən xid-

qara paltarlar geyinirdilər. Bu, onların dünya nemətlərindən üz çevirmə cəhdərinin göstəricisi idi. Həm də yun paltar sufilerin Allahı dərk etmək və ona qovuşmaq üçün zəruri hesab etdikləri riyazətin (bədəni ləzzətlərdən məhrum edən və ona əziyyətlər verən təmrinlər sistemi) tərkib hissəsi idi. Sufilər yun paltar geyinmək dəbini peyğəmbərlərən, imamlardan, övliyalardan mənimsədiklərini deyirdilər.

Sufi poeziyasında öz əksini tapan ruhun Yaradana qovuşması ideyası da “Şeyx Sənan” faciəsində qarşımıza çıxır. Yaradana qovuşmağa əngəl olan ruhla bədən arasındaki ziddiyətlərin başlıca səbəbi isə nəfsdir. Nəfsle mübarizə və üzərindəki qələbə təsəvvüfdə Haqq yolcusu və kamil insanın ən başlıca vəzifəsidir. Yaradana qovuşmaq yolunda isə aşiq müxtəlif maneələrlə rastlaşır. Bu mənada Şeyx Sənanın ilk sınağı Xumarın atası Platonla olur. Platon qızını özlərindən dini etiqadca fərqlənən müsəlman birinə vermək istəmədikdə Sənan “Haqq birdir, din də birdir”

■ Aytac Quliyeva

ğı şərab içmək olur. Badəni ona uzadan keşiqə Sənan onsuz eşqdən sərəxəş olduğunu deyib son damlasına qədər içir. İkinci sınaq isə xaç olur. Sənan bu dəfə də şeyxlərin etirazlarına məhəl qoymadan “xaçın gümüş üzükdən nə fərqi” deyərək xaçı alır və boynuna taxır. Əlbəttə, Xumar da bu kimi İslama zidd olan tapşırıqları yerinə yetirən Sənandan geri qalmırı. Onun üçün qiblə də, məbəd də Sənan idi. Maneələr bununla da bitmir, Sənanı yatağında xəncərləmək (bunun qarşısını Özdemir, Nino və Oğuz alır), tövlədə donuz otararkən (bu da şərtlərdən biri idi) yandırmaq isteyirlər. Alovlardan qurtulan Sənanın söylədiyi bu misralar, şübhəsiz, faciənin ən gözəl hissələrindəndir.

“Şeyx Sənan” əsərində eşqin qələbəsi

mətçilərə deyilirdi), “suffə” əshabından, bir çöl bitkisi olan “sufanə”dən (əncirəbənzər meyvesi olan səhra bitkisi) və “suf” (heyvanın bədənidəki yuna deyilir) sözündən yarandığı güman edilir. Əbu Reyhan Biruni isə sufi sözünün ərəb mənşəli deyil, yunan mənşəli olduğunu deyir. Biruniye görə, sözün kökündə yunan dilindən tərcümədə “elm və hikmet” mənasını verən “sophia” ifadəsi durur. Sufilərə ona görə bu ad verilib ki, onlar bezebkli və rahat geyimlərdən imtina edir, heyvan yunundan toxunulan kobud,

cavabını verir. Bu fikir faciənin sonlarına doğru dərvishin söylədiyi aşağıdakı fikirlə üst-üstə düşür.

*Din bir olsaydı yer üzündə əgər,
Daha məsud olardı cinsi-bəşər.*

Əlbəttə, Cavid dini ideologiyalara əsir olan cəmiyyəti çox yaxşı görür və anlayır. Şair xəyalı çıxış yolunu fərqlilikləri yox edib eyni din qurulmasında görür və bu mülahizəsini də əsərdə ustalıqla əks etdirir. Şeyx Sənanın ilahi eşqə-kamillik zirvəsinə çatması yolunda ilk sına-

*Kim ki eşq atəşi ilə oldu hədər,
Onu yandırmaz böylə atəşlər.
Bəni öldürsələr də, bən yaşarım,
Tərk edib xəlqi xalıqə qoşarım.
Əbədiyyət mənim məzarımdır,
Çünki sultani-eşq mənim yarımızdır.*

Sonda Şeyx Sənanla Xumar onların sevgisini qəbul etməyən bütün qüvvələrdən qaçaraq əsl eşqi anlayan kamil aşiqlər kimi əbədiyyətə qovuşurlar.

Sənanın apardığı mübarizə əsəri oxuyan hər kəsə əzm, inadkarlıq, mübarizə, doğru bildiyi yoldan əsla dönməmə kimi ali duyğuları aşılayır.

DÜŞÜNCƏ

19